

S A Y I 24 • 2 0 1 0

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

İslâm Araştırmaları Dergisi

Sayı 24 • 2010

Sahibi	TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
Başkan	Prof. Dr. M. Âkif Aydın
Genel Sekreter	Dr. M. Kâmil Yařarođlu
Yayın Kurulu Başkanı	Prof. Dr. İsmail E. Erünsal
Yayın Kurulu	Prof. Dr. M. Âkif Aydın, Prof. Dr. Feridun Emecen, Prof. Dr. Hayreddin Karaman, Prof. Dr. Ali Kõse, Prof. Dr. Talip Kũçũkcan, Prof. Dr. Recep Őentũrk, Prof. Dr. M. Sait Özervarlı, Doç. Dr. Adnan Aslan, Doç. Dr. Tahsin Gõrgũn, Doç. Dr. Salime Leyla Gũrkan, Doç. Dr. Seyfi Kenan, Doç. Dr. Őũkrũ Őzen, Doç. Dr. Mustafa Sinanođlu, Dr. Casim Avcı, Dr. Eyyũp Said Kaya, Dr. M. Suat Mertođlu, Dr. Őmer Tũrker
Yayın Danışma Kurulu	Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dõnmez (İst. 29 Mayıs Őniversitesi) Prof. Dr. Anke von Kũgelgen (Universitãt Bern) Prof. Dr. Oliver Leaman (University of Kentucky) Prof. Dr. Jorgen S. Nielsen (The University of Birmingham) Prof. Dr. Mustafa Kara (Uludađ Őniversitesi) Prof. Dr. Ahmet Yařar Ocak (Hacettepe Őniversitesi) Prof. Dr. Ali Akyıldız (Marmara Őniversitesi)
Yayına Hazırlayan	Dr. Ali Hakan Çavuşođlu, Dr. Eyyũp Said Kaya
Kitãbiyat	Dr. Ali Hakan Çavuşođlu, Dr. Eyyũp Said Kaya, Dr. Vildan S. Cořkun
Bibliyografya	Abdũlkadir Őenel
İmlã	Nurettin Albayrak
Tashih	Dr. Suat Mertođlu, Dr. Halit Őzkan, Mehmet Gũnyũzlũ (Tũrkçe); Doç. Dr. Salime Leyla Gũrkan, Zeynep Kandur (İngilizce); Dr. Rainer Brõmer, Dr. Suat Mertođlu (Almanca); Doç. Dr. Muhammed Aruçi, Dr. Mehmet Boynukalın, Dr. Halit Őzkan (Arapça)
Sayfa Tasarım	Ender Boztũrk
Baskı	TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

İslâm Araştırmaları Dergisi yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir.
Dergide yer alan yazıların ilmî ve fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir.

İcadiye Bağlarbaşı caddesi 40, Bağlarbaşı 34662
Őskũdar-İstanbul
Tel. (0216) 474 08 50 Fax. (0216) 474 08 74
www.isam.org.tr

© İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010
ISSN 1301-3289

ayrım ve ayrımın ortaya çıkardığı tartışma üzerinde yeterli ölçüde odaklanılmamıştır. Oysa eksik borç kavramı ve eksik borç algısı ve tartışması doğrudan bu ayrımdan zuhur etmektedir.

Hukuk literatüründe “eksik borç” konusunu üç hukuk düzeni açısından karşılaştırmalı olarak ele alan ilk eser özelliğine sahip olan söz konusu çalışma, alanında bir başlangıcı temsil etmesi ve hukuk alanına sağladığı katkı açısından da önemlidir. Ayrıca kitap bizce ele aldığı tema itibarıyla, bilhassa günümüz özel hukukunun borçlar hukuku alanında çalışanların, İslâm hukukundaki borç ilişkileri üzerinde araştırma yapanların ve genel olarak hukuk-ahlâk ilişkisi üzerine kafa yoran herkesin okuması ve zikredilen eksik borç örnekleri üzerinden imali fikirde bulunması gerektiği fikrini uyandırmıştır. Akitten doğan eksik borçlardan olan annenin çocuğunu emzirme borcu, bu iş için babadan ücret alıp alamayacağı, kadının ev işlerini yapma borcunun tam borç mu yoksa eksik borç mu teşkil edeceği gibi meseleler, haksız fiilden doğan eksik borçlardan olan had uygulanmış hırsızın çaldığı malı iade borcunun bir eksik borç olup olmadığı, kanundan doğan zaman aşımı ve ebeveyne hizmet borçlarının mahiyeti bu çalışmadan hareketle okunması, daha sonra üzerinde düşünülüp tartışılması gereken önemli meselelerdendir.

Çalışmanın detay denilebilecek bazı zayıf yanları olduğu da söylenebilir. Mesela eksik borcun mahiyetine ilişkin kısımda, eksik borcun mümeyyiz vasfının dava edilememe mi, yoksa yapılmış ifanın iadesinin istenememesi mi olduğu hususunun ihtilaflı olduğu söylenmekle yetinilmiştir. Oysa eksik borcun mahiyetine ilişkin söz konusu tartışmaya birkaç paragrafta değinilmesi daha isabetli olabilirdi.

Çalışmanın sonunda kullanışlı ve zengin bir “dizin” ve kanun maddelerinin bulunduğu geniş bir “madde dizini” yer almaktadır. Son derece kapsamlı olan “Kaynakça” da konuyla detaylı olarak ilgilenenlere geniş bir literatürü bir arada görme imkânı sunmaktadır.

Sevinç Bildik

İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi

M. Sait Özervarlı

İstanbul: İSAM, 2008. 192 sayfa.

Kelâmda Yenilik Arayışları adlı eserinde kelâmın yeni bir metot üzerine inşasının gerekliliğini vurgulayan M. Sait Özervarlı, tanıtacağımız eserin “Önsöz”ünde

yenilenmenin tarihsel gelenekten bağımsız olamayacağını belirtir. Bu çerçevede ashâbü'l-hadîsin teolojik ilmî birikimini, mütekellimîn ve felâsife gibi diğer güçlü geleneklere alternatif hâle getirme girişiminde bulunan ve bu yönde ciddi bir düşünce kritiği başlatan İbn Teymiyye üzerinde bir çalışma yapmak, yazara cazip gelmiştir.

Eser, İslâm düşünce geleneğinde kendilerine has metot farklılaşmalarıyla önemli bir yer edinen ashâbü'l-hadîs çizgisinin belli konulardaki düşüncelerini ve bazen bu çizgiyi zorlayan bazen de yeni yöntemler üreten İbn Teymiyye'nin düşünce sisteminin günümüze getirilmesini amaçlayan telif bir çalışmadır.

“Giriş”, dört bölüm ve “Sonuç”tan oluşan eserin “Giriş” kısmında İbn Teymiyye'nin tenkitçi-akılcı yönü vurgulanırken, onun sadece bir muhaddis, fakih veya akaid âlimi olmakla yetinmeyen, bununla birlikte İslâm düşünce tarihini iyi bilen, kendi zamanının meseleleri üzerinde düşünerek tartışan ve bu meselelere katkıda bulunabilen yetkinliğe sahip bir mütefekkir olduğuna dikkat çekilir. Onun düşüncesinin ana çerçevesi belirlenerek bu düşünce sisteminin hangi temel üzerine bina edildiği ortaya konulur.

“İbn Teymiyye'nin Düşünce Ortamı ve İlmî Kişiliği” başlıklı birinci bölümde İbn Teymiyye'nin yetişmiş olduğu ilmî çevreden, düşünce dünyasından ve yaşadığı dönemdeki din, inanç, tarikat ve akımlar hakkındaki endişe ve reddiyelerinden; bütün bunlarla birlikte genelde ilmî, özelde ise ahlâkî kişiliğinden bahsedilmektedir. “İbn Teymiyye'nin Kelâmcılara Eleştirisinin Arka Planı” adlı ikinci bölümde başta İbn Rüşd'ün kelâm tenkitleri olmak üzere, onun etkilenmiş olabileceği bazı kelâm eleştirilerinden söz edilmekte, bu eleştiriler ile İbn Teymiyye'nin eleştirileri arasında mukayeseler yapılmaktadır. Ayrıca ehl-i hadîsin kelâmcılarıyla olan ilişkilerine de değinilerek konu tarihsel boyutlarıyla ele alınmaktadır.

“İbn Teymiyye'nin Kelâmcılara Metodik Eleştirileri” konulu üçüncü bölümle “Kelâmî Problemlerin Muhtevasına Eleştiriler” adlı dördüncü bölüm hem problemleri hem de İbn Teymiyye'yi anlama bakımından kitabın ana gövdesini oluşturmaktadır. Dördüncü bölümde yazar, İbn Teymiyye'nin kelâmcıları muhteva bakımından tenkitlere tabi tutarken, aynı zamanda alternatif teori ve çözümlemeleriyle yeni bir teoloji inşasına giriştiğine dikkat çekmektedir.

Genel hatlarıyla metot ve muhtevasından bahsettiğimiz kitabın temel tezleri olarak birkaç husus üzerinde durulabilir. Bunlardan ilki İbn Teymiyye'nin Vehhâbilik gibi dinî-siyâsî bir oluşum tarafından benimsenerek katı Selefî bir âlim olarak gösterilmesidir. Bu durum onun tenkitçi-akılcı yönünün geri plana itilmesine neden olmuştur. İbn Teymiyye'nin kendine kadar gelen felsefî ve kelâmî birikimle yüzleşerek bu geleneklere ciddi tenkitler getirebilmiş olması, onun felsefe ve kelâm

alanındaki entelektüel birikimini gösterir. Bu bağlamda kitabın temel tezlerinden bir diğeri, İbn Teymiyye'nin -bilinenin aksine- akılcılık karşıtı olmadığı, tam tersine akıl-vahiy ilişkisini kendine has değerlendirmesiyle tenkit ve çözümlemelere olanak sağlayan alternatif bir akılcılık geliştirdiği düşüncesidir.

Çalışmanın temel tezlerinden bir diğeri, İbn Teymiyye'nin kendi ilmi geleneğini inşa faaliyetinde bulunmasıdır. Eserde tanıtıldığı şekliyle İbn Teymiyye, meseleler karşısında eleştiri yapmakla yetinmeyen, tahlilleri neticesinde yeni teoriler ortaya koyan ve böylelikle kelâmcıların teolojik sistemlerine alternatif olabilecek düzeyde inşa faaliyetine girişen bir düşünürdür. Bu inşa faaliyetinin temelinde ise sahabe ve tâbiûnin açıklamalarına uygun olarak anlaşılan kitap ve sünnet, kendi düşünce metodolojisini oluşturmakta etkili olan Ahmed b. Hanbel gibi müctehit imamlar ile sonrasında Irak, İran/Horasan ve Suriye/Mısır gibi yerlere yerleşip sistemleşen ashâbü'l-hadîs ve Hanbelî ilim geleneği bulunmaktadır. Ayrıca yazar, İbn Teymiyye'nin kendisini bağlı bulunduğu ilim geleneğiyle sınırlamadığını ve diğer ekol ve şahsiyetlere de ilgi duyduğunu belirtmektedir. Fakat yazar, bu ekol ve şahsiyetlerin kimler olduğu hakkında doğrudan bilgi vermemekte, sadece eleştirdiği düşüncelerden ister istemez etkilendiğini ifade etmektedir. Eserde İbn Teymiyye'nin Moğollar'a karşı duruş sergileyen siyâsî eylemlerinden bahsedilmekte, Haçlı seferleri neticesinde yaygınlaşan hıristiyan gelenek-göreneklerine vermiş olduğu tepkiler ve buna ilişkin fetvaları ile gündem oluşturan mücadeleci kimliğine temas edilmekte, dönemin toplumsal olaylarıyla iç içe olduğu, hâliyle kendi metodolojisini oluşturan unsurların sadece fikrî hareketler olmadığı açıklığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır.

Yazarın temel olarak yoğunlaştığı nokta, İbn Teymiyye'nin düşünce metodolojisini çeşitli alanlara yapmış olduğu eleştirileri üzerinden inşa edebilmektir. Yazar, İbn Teymiyye'nin kelâma yöneltmiş olduğu eleştirileri önemli bir basamak olarak görür. Onun kelâmcılara yönelik en temel eleştirisi, kelâmcıların kendi ilimlerini "usûlü'd-dîn" olarak tanıtarak kelâmı akîdeleştirmeleri ve böylece kelâm öğrenimini vacip hale getirmeleridir. İbn Teymiyye'ye göre, Kur'an, sünnet ve Selef'ten birinin sözünün delâlet etmediği bir husus dinin esası olamaz. Fakat Cehmiyye ve Mu'tezile etkisiyle oluşan kelâm anlayışı, müteahhirîn döneminde karşı konulması mümkün olmayan bir yapıya dönüşmüş, hatta İslâm esasları hâline getirilmiştir. Hâlbuki dinin temel esaslarını içerdiği için "usûlü'd-dîn" Hz. Peygamber vasıtasıyla vazedilmiş olmalıdır. Bu durumda Hz. Peygamber'den nakledilmemiş usûlü'd-dîn konuları varsa, bundan ya Hz. Peygamber'in dinde olması gereken hususların bazılarını ihmal ettiği ya da sahâbe ve tâbiûnin Hz. Peygamber'in açıkladığı hususların bir kısmını gizlediği neticeleri çıkar ki, her ikisi de imkânsızdır. Dolayısıyla Kur'an ve sünnette usûlü'd-dîne dair bütün konular hem mesâil hem

de delâil bakımından vardır. Bütün bunlara rağmen kelâmcılar tevhid, nübüvvet ve ahiret gibi konuların ötesine geçerek sıfatların nefyi, arazların hudûsu, halku'l-Kur'an'ın kabulü, rüyetullahın inkârı gibi dinin esası olmayan problematik meselelerle ilgilenmişler; bunlara inanmayı zorunlu hâle getirip aksi durumda tekfir yolunu seçmişler ve usûlü'd-dîni anlaşılması mümkün olmayan bir hâle getirmişlerdir. Ayrıca İbn Teymiyye, akli muhakemelerin neticesine muhalefet etmekle tekfir edilmeye karşı çıkmakta, tekfirin sadece Peygamber'in haber verdiklerini inkâr etmekle mümkün olduğunu savunmaktadır. Böylelikle "kelâmın akîdeleşmesi"ne engel olmaya çalışmaktadır. Yazar, İbn Teymiyye'nin dikkat çektiği kelâmla usûlü'd-dîn farkının daha net anlaşılması için, onun geliştirdiği akıl-vahiy ilişkisi ekseninde konuyu değerlendirilmek gerektiğini belirtir.

Kesin bir vahiyden bahsedebilmek için vahyin ilk muhatabı olan Peygamber'in nübüvvetinin aklen ispat ve kabul edilmiş olması gerekmektedir. Çünkü bir şeyin kendi kendini ispat etmesi "devir"e neden olacak ve hâricî bir tasdiki zorunlu hâle getirecektir. Bundan dolayı Mu'tezile'ye kadar dayanan "hem vahyin hem de Peygamber'in doğruluğunun akla arz edilmesi" ilkesi akli asıl, nakli de fer' konumuna getirmiştir. Bu durum, akılla nakil arasında bir çatışma meydana geldiğinde, aklın kabul edilmesi ve naklin de ona uygun olarak te'vil edilmesi görüşünü ortaya çıkarmıştır. Bu görüş, aksi durumda naklin doğruluğundan bahsetmeyi imkânsız görmektedir. İbn Teymiyye ise, akılla nakil arasında asilfer' şeklinde bir ayrıma gitmeye karşı çıkmakta, böyle bir ayrımın deliller arasındaki bütünlüğü bozacağını ve çatışmaya neden olacağını düşünmektedir. Yazarın burada vurgulamaya çalıştığı nokta, İbn Teymiyye'nin aklılığa karşı çıkarak akli dışlayıcı bir tutum sergilediği düşüncesinin yanlış olduğudur. Çünkü İbn Teymiyye'ye göre akılla nakil kendi aralarında bütünlük arz etmekte ve aralarında herhangi bir teâruzun bulunması mümkün gözükmemektedir. Eserde, bir yandan İbn Teymiyye'nin akla önem verdiği belirtilirken diğer yandan da onun akıl tasavvuru ortaya konulmuştur. Vahiy merkezli akıl anlayışı geliştiren İbn Teymiyye, Kur'an'ın aklılığını savunur. Çünkü ona göre nassların delâletinden ziyade, aklın delâlet ettiği noktalarda zan ve ihtilâflar vardır. O, aklilikten ziyade kesinliğe dikkat çekerken, sahih nakli reddeden aklın güvenilirliğini yitireceğine temas eder. Çünkü İbn Teymiyye, akli deliller arasında bir bütünlükten bahsedilemeyeceğini ve kendi içlerinde çeliştiklerini belirterek sahih nakli bilgilerde şüphe olmadığını vurgular. Ayrıca akıl, imanı ve gaybî noktalarda yetersizdir.

Eserde dikkat çekilen husus, Cüveynî ve Gazzâlî sonrası Aristo mantığı tesirinde kalmış kelâmla usûlü'd-dînin yeniden inşa edilmesine İbn Teymiyye'nin itirazıdır. Yazar, Aristo mantığını en esaslı ve teferruatlı biçimde eleştiren İbn Teymiyye olduğunu söylemektedir. İbn Teymiyye'ye göre, filozofların metafizik

alanındaki prensip (makâsîd) ve metot (vesâil) bakımından düştükleri hataların temelinde, ilâhiyat konularına cephe alan yanlış mantık anlayışlarıdır. Bunun yanında İbn Teymiyye, mantığın temelini oluşturan tasavvur, tasdik, had ve kıyas gibi kavramları tek tek eleştirerek, dinî düşünce ve hayat açısından bu ilmin zorunlu olmadığı hatta gereksiz olduğu sonucuna ulaşır.

Metot bakımından kelâmcıları eleştiren İbn Teymiyye, muhteva bakımından da onlara çeşitli tenkitler yöneltmiştir. O, Kur'an ve sahih habere uyması gereken ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret konularında, kelâmcıların farklı görüş ve sonuçlara ulaştığına dikkat çekmiş, kendi aralarında çelişki olduğuna değinmiştir. Ayrıca terminolojiden şikâyet eden İbn Teymiyye, Kur'an ve sünnet eksenli kavram üretmeyi önerirken cevher, araz, cisim gibi yeni kavramlara karşı çıkmamış; sadece ele alındıkları bağlam ve yüklendikleri mânalar bakımından kelâmcıları eleştirmiştir. Fakat kendisi de kelâmcılarla aynı kavramları kullanmak zorunda kalmıştır.

İsbât-ı vâcib açısından ileri sürülen ontolojik, kozmolojik ve teleolojik deliller içerisinde kelâmcılar hudûs deliline yoğunlaşmışlar ve kendi kozmolojilerini oluşturmuşlardır. İbn Teymiyye'ye göre hudûs, zihinsel istidlâlden öteye geçemeyen, birbirine bağlı birçok aşama sonucu ulaşılan ve peygamberlerin de kullanmadığı; bununla birlikte meseleyi aydınlatmak ve ispat etmekten ziyade, daha karmaşık bir hâle getiren yöntemdir. Ayrıca kelâmcıların, “cevher”, “araz”, “cüz-i lâ yetecezzâ” gibi zihn-i haricîde karşılığı olmayan kavramlarla meseleye yaklaşmaları, somut bilgiyi ihmal ve terk etmeleri İbn Teymiyye açısından anlaşılabilir bir tutum olarak değerlendirilmiştir. Çünkü ona göre zihnen mümkün olan, hakikatte mümteni olabilir. Bütün bunlarla birlikte, hudûs ve sudûr başta olmak üzere birçok delili reddeden İbn Teymiyye, sürekli yaratma teorisini ortaya koymuş; bunun yanında da fitrat, sevgi ve bağlılık delillerini ileri sürmüştür.

İçerik bakımından tartışmalı konular üzerinden giden eser eleştirilere açıktır. Kitabın birinci bölümünde kelâmcılar bağlamında İbn Teymiyye'nin bakış açısını temellendireceğini belirten yazar, “Kelâmî Problemlerin Muhtevasına Eleştiriler” üst başlıklı dördüncü bölümde “Yaratma Konusuyla Bağlantılı Olarak Âlemin Ezeliliği Meselesi” adlı bir alt başlık açmış ve meseleye kelâmcıların yanında filozofları da dâhil etmiştir. Hatta söz konusu bölümde diğer konularda da filozoflarla temas kurulma ihtiyacı hissedilmiştir. Ancak, İbn Teymiyye'nin düşüncesinin nerede durduğunu anlama bakımından bu yola başvurmak kaçınılmaz gözükmektedir. Ayrıca yazar, İbn Teymiyye'den yapmış olduğu alıntılarının açıklanması gereken bazı yerlerini açıklamadan geçmiştir. Örneğin, yukarıda da belirtildiği üzere, zihnen mümkün olanın hakikatte muhal-mümteni olması mümkün müdür? Ya da İbn Teymiyye bunu hangi bağlamda kullanmıştır? Başka bir yerde de yazar, “... İbn Teymiyye ile kelâmcılar arasındaki en ciddi anlaşmazlık, usûlü'd-dîndeki

yetmiş kelimesine verilen anlamda kendini göstermektedir.” şeklinde bir ifadeye bulunmuş ama cümlede geçen yetmişin ne olduğu hakkında bilgi vermemiştir.

Kitabın üslubuna da değinecek olursak, genellikle anlaşılır ve akıcı bir üslup kullanılmıştır. Terminolojiye olan hâkimiyet meselelerin anlaşılmasını daha kolay hâle getirmektedir. Nitekim yazarın da belirttiği gibi, İbn Teymiyye anlatmak istediği meseleleri kolay bir dille anlatmasına karşın, konudan konuya geçmesi, anlaşılmasını güçleştirmiştir. Buna rağmen yazar, konunun anlaşılmasına mâni olmayacak şekilde birkaç istitradın dışında, konuları sistematik bir şekilde telif etmeyi başarmıştır.

Netice olarak Özervarlı'nın bu eseri, genellemeci tasvirde muhafazakâr ve tenkitçi anlayışıyla İslâm düşüncesindeki akli yönelişlere set çeken bir ilim adamı olarak takdim edilen İbn Teymiyye'yi yeniden düşünme adına, etkili ve başarılı bir çalışma olarak durmaktadır. İbn Teymiyye'nin ashâbü'l-hadîs anlayışını yeniden canlandırmaya yönelik gayretleri, bu gayretleri neticesinde meselelere getirmiş olduğu eleştiri ve çözümleri, günümüz problemleri açısından da ayrı bir ufuk olabilecek nitelikte anlatılmıştır. Eser, İbn Teymiyye'nin belli meseleler hakkında düşünce sistemini yansıtanın yanı sıra, diğer meseleler karşısında nasıl bir tavır alabileceği hakkında da önemli ipuçları vermektedir.

Recep Erkmen

Justice and Remembrance: Introducing the Spirituality of Imam Ali

Reza Shah-Kazemi

London: I. B. Tauris, 2006. 254 sayfa.

İslâm dünyasında ve Batı'da Hz. Ali'yi tarihî perspektiften ele alan birçok eser bulunmasına rağmen, onun mânevî-irfanî vechesini ve düşüncelerini ortaya koyan eserlere bilhassa son yıllarda aynı miktarda rastlanmamaktadır. Tasavvuf literatüründe hem velâyet ve mârifet mertebesi itibariyle hem de tarikat silsilelerinin kendisiyle Hz. Peygamber'e ulaştığı iki koldan biri olmasından dolayı Hz. Ali çokça zikredilmektedir. Ancak bu konuyla ilgili olarak yalnızca ona hasredilmiş müstakil eserler oldukça az sayıdadır. Institute of Ismaili Studies'te karşılaştırmalı mistisizm, sûfizm ve Şîlik üzerine çalışmalarıyla araştırma görevliliğini sürdüren Dr. Reza Shah-Kazemi'nin elimizdeki bu eseri son yıllardaki söz konusu eksikliği gidermeye yönelik önemli bir adımdır.